

İPEK ÇALIŞLAR

Doamna Atatürk

Traducere de
DIANA CRUPENSCHI

UNIVERS

CUPRINS

INTRODUCERE	7
1. Întâlnirea	9
2. Familia lui Latife	20
3. Ocuparea Izmirului, orașul natal al lui Latife	32
4. Dragostea țânește din cenușa marelui foc	39
5. Mustafa Kemal Pașa o cere în căsătorie	54
6. În așteptarea nunții	63
7. Zübeyde Hanım, soacra	71
8. Un pursânge arab ca dar de logodnă	76
9. „Pregătește-te, ne căsătorim!“	84
10. Luna de miere	94
11. Sosirea la Ankara, centrul naționalismului	100
12. Mireasa care a venit la garnizoană	108
13. Latife vorbește cu presa străină la Çankaya	115
14. Călătorind prin țară împreună	124
15. Mireasa „impertinentă“ care poartă pintoni	128
16. Găuri de gloanțe în hainele lui Latife	134
17. Latife vrea să candideze pentru parlament	140
18. Latife la reședință	148
19. Proclamarea Republicii	157
20. Mirele face un atac de cord	161
21. Latife își apără soțul cu propriul ei trup	165
22. Latife pregătește protocolul de stat	177
23. Femeile din epocă	189
24. Mișcarea pentru drepturile femeilor și Latife	199
25. Fikriye: fosta consoartă se întoarce	215
26. Un impuls pentru economie	225
27. Vizitele de toamnă prin țară	229

28. Zile de opoziție	241
29. A fost o căsătorie din dragoste?	254
30. Divorțul	263
31. Ecouri.	272
32. Despărțirea	282
33. Lacrimi în ochii albaștri ai lui Mustafa Kemal	296
34. Latife sprijină Al Doilea Partid.	306
35. Legea numelui de familie.	317
36. Campania de defăimare.	327
37. Latife își ascunde boala	330
38. Păstrând în seiful ei istoria Republicii	334
APENDICE I. Două necrologuri în presa străină	337
ANEXA II. Un necrolog în presa turcă	339
<i>Note biografice</i>	342
<i>Bibliografie</i>	348
<i>Note</i>	355

Întâlnirea

Într-o seară din toamna anului 1919, un francez elegant a coborât în fața Casei Albe din cartierul Göztepe al Izmirului.

Santinela s-a îndreptat amenințătoare spre poartă, unde se oprise trăsură acoperită, pe care flutura tricolorul. Hotărârea lui de a-i bara calea vizitatorului nu i-a adus decât o mustrare:

„Sunt consulul francez, am venit să joc bridge cu Muammer Bey”.

Deși soldatul nu vorbea franțuzește, și-a lăsat arma într-o parte: documentele scoase din buzunar de diplomat l-au impresionat destul ca să-l facă să se retragă.

Turcii din Izmir înduraseră restriști nemărturisite sub ocupația greacă, după 15 mai. Totuși, cugeta cu regret consulul, privind spre casă în timp ce mergea prin grădina de trandafiri, nu reușise cu nici un chip să-l convingă pe prietenul său să arboreze drapelul francez. De ce nu putuse urma exemplul turcilor din Damasc? *Ei* au înălțat tricolorul și *ei* au fost cruțați de hărțuirile grecilor.

Ușa s-a deschis înainte să ajungă cu mâna la clopoțel: distinsul negustor din Izmir Muammer Ușsakizade, îmbrăcat elegant în obişnuitul său sacou de un alb strălucitor, și-a întâmpinat prietenul la ușă și cei doi bărbați s-au îmbrățișat. Zărind valizele în timp ce picioarele lui urmau drumul familiar spre salon, consulul și-a dat seama că familia era pregătită.

Turcii de văză fuseseră presați să colaboreze cu ocupantul, iar Muammer era cel mai influent negustor din tot Izmirul.

* *Bey* – titlu onorific masculin („domn”) adăugat după prenume.

Ultima dată când vorbiseră liber, îi mărturisise: „Insistă să devin primar; nu trece o zi fără să primesc scrisori de amenințare cu moartea“.

Amândoi erau francmasoni și prietenia lor începuse la Clubul de Bridge cu ceva vreme înainte de ocupație. Casa Albă din Göztepe era întrucâtva a doua locuință pentru consul.

Era sincer îngrozit de primejdia morții pe care o înfrunta Muammer, îl îndemnase în mod repetat să se grăbească, adăugând că își ajutase deja câțiva prieteni turci să fugă din Izmir.

Dacă totul mergea bine, Muammer și familia lui aveau să plece spre Marsilia pe un vapor care pornea în noaptea aceea. Consulul făcuse rost de bilete și pașapoarte pentru întreaga familie; aceste documente erau ascunse într-un compartiment secret al servietei pe care o ducea în mână.

„Vine și Makbule Hanım? Ce-ați hotărât?“

„Nu, a răspuns Muammer, mama ne roagă s-o lăsăm aici: zice că-i prea bătrână ca să călătorească. Călătoria e mai periculoasă pentru ea decât să rămână în Göztepe.“

„Pașapoartele sunt gata. Poftim: Latife, Adeviye, İsmail, Ömer, Münci, Rukiye, Vecihe și al tău... Uite și unul pentru mama ta; poate se răzgândește, nu crezi?“

A intrat Adeviye, cu Latife, bosumflată, lângă ea.

„Te rog să nu te îmbufnezi, Latife; grecii ăștia sunt aici numai temporar, a îngăimat Muammer.“

„Bunica nu vine, a explicat Latife. Nu-i ușor s-o lăsăm în urmă.“

Consulul a încercat s-o împace:

„Dar noi suntem chiar aici, aproape. Dacă se întâmplă ceva, vă puteți întoarce în trei zile. Restricțiile nu pot dura la nesfârșit, iar rezistența se extinde... Toate lumea are multă încredere în Kemal Pașa. Pe-ai noștri cu siguranță i-a impresionat; îl numesc un geniu militar“.

Masa de bridge era pusă în grădină, ca de obicei. İsmail și Latife li s-au alăturat ca să fie patru. Se vorbea tare, ca de obicei, iar Latife a avut serie bună de ași și popi. Partida de bridge s-a prelungit până seara. O masă somptuoasă fusese întinsă, iarăși

ca de obicei. Servitorii erau ocupați cu treburile, iar gospodăria își continua rutina. Adeviye a mai adunat câteva lucruri care fuseseră omise și a căutat medicamentele lui Münci. Fiul lor cel mic contractase poliomielită; își făceau griji cum avea să facă față călătoriei.

Familia a urcat în automobil pe întuneric, atenți să nu fie zăriți de santinele. Latife a ieșit prima din casă, urmată de restul, în timp ce Muammer își lua rămas-bun de la prietenul său. Makbule a venit cu o carafă de cristal în mână și a turnat apă la rădăcina bătrânei glicine, îndeplinind un străvechi obicei care le prevede călătorilor drum lin și întoarcere grabnică.

Trăsura nu era mare, așa că băieții mai mici au trebuit să se întindă pe valize, iar una dintre fete a stat în brațele alteia. Când au ajuns în port, s-au luat după câțiva pasageri, ultimii care se îmbarcau pe vasul francez. O dată trecuți cu bine de controlul pașapoartelor, au privit cu toții spre Izmir, de pe punte, pentru ultima oară.

Consulul s-a cufundat într-o carte pe care o luase la întâmplare după plecarea fugarilor; avea să citească toată noaptea în casa strălucind de lumină. Soldații greci erau obișnuiți cu partidele de bridge care durau toată noaptea în Casa Albă.

Fluiera când a plecat dimineața, tot ca de obicei, deși puțin încordat cu ocazia aceasta, și a trecut printre santinelele care nu bănuiau nimic. Îl salvase pe bunul său prieten Muammer și pe familia acestuia.

Trei ani mai târziu

Latife stătea pe puntea vaporului ce pleca din Marsilia cu privirea ațintită spre marea de un albastru închis. Se întorcea la Izmir, pe atunci încă sub ocupație greacă. Cele mai rele temeri ale lor se împliniseră, iar veștile proaste umblau repede: bunica ei, Makbule, era grav bolnavă. Tânăra și-a oprit tatăl, care se pregătea să plece înapoi:

„Au să te omoare, tată; mai bine mă întorc eu“.

Odată ce se hotărâse, nu mai era nimic de făcut. Influența lui Muammer s-a dovedit încă o dată neprețuită și a sosit la timp un pașaport francez cu mențiunea: „Sub protecție specială“.

Grecii pierdeau în fața naționaliștilor pe toate fronturile. Latife urmărise știrile despre rezistență și avea încredere că Mustafa Kemal va elibera Izmirul. Îi purta portretul – decupat dintr-un ziar – într-un medalion, ca să-i poarte noroc.

Vaporul se îndrepta spre Istanbul, unde ea avea să petreacă o zi înainte să plece la Izmir. De fapt, cu trei ani în urmă, fusese implicată activ în rezistență; de data aceasta avea de luat niște hârtii de la Istanbul.

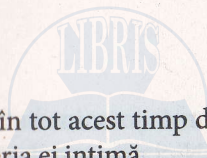
Își planificase fiecare mișcare pe parcursul șederii. Să ridice documentele de la adresa care i se dăduse n-a fost o problemă; s-a îmbarcat pe vaporul spre Izmir fără să deschidă valiza. Lucru neobișnuit pentru ea, purta de astă dată *çarşaf*, străduindu-se să evite vreo percheziție. Chiar dacă pașaportul o identifica drept cetățean francez, era fiica unei familii proeminente din Izmir, bine cunoscută ocupanților.

A sosit la Izmir pe 17 iunie 1922, când Mustafa Kemal și-a întâlnit mama, un eveniment la care a fost martoră o mulțime emoționată. Generalul profitase de o vizită împreună cu un diplomat ca să aranjeze să o întâlnească pe Zübeyde Hanım. Știa că o neglijase, grăbit să ajungă de pe un front de luptă pe altul; venise vremea s-o ia lângă el.

Printr-o ciudată coincidență, Mustafa Kemal și mama sa petrecuseră și ei trei ani despărțiți. Hazardul avea să-i aducă pe acești oameni împreună peste câteva luni.

În acea zi Latife împlinea douăzeci și trei de ani. Întoarcerea în orașul natal nu fusese la fel de simplă ca intrarea în Istanbul. Suspicioși în privința tinerei turcoaice care călătorea cu un pașaport francez, oficialii greci au vrut s-o percheziționeze. Ea i-a privit sfidător: cum pot să percheziționeze o femeie musulmană? Semeață, nu le-a permis nici să-i atingă veșmântul,

* Veșmânt feminin turcesc care acoperă în întregime corpul (n. tr.).

căci în tot acest timp documentele rezistenței erau ascunse în lenjeria ei intimă.

Soldații s-au lăsat păgubași în ce o privea pe fata acoperită cu vâl și au aruncat-o într-o celulă.

„Fără mâncare și apă”, suna ordinul.

Vestea s-a răspândit repede: fiica ilustrului afacerist Ușșakizade Muammer Bey se întorsese. Și totuși nici urmă de ea. Francezii îi furnizaseră documente de intrare, dar acum nu prea puteau face nimic pe canale diplomatice. Dacă-și dădeau în vileag rolul pe care-l jucaseră în fuga întregii familii? Astfel că au făcut următorul lucru posibil: s-au asigurat că lumea află de întoarcerea și imediata ei încarcerare. Curând tot orașul știa: „Ușșakizade Latife s-a întors, dar e închisă”.

Unchiul ei din partea mamei, Ragîf Pașa, fusese anunțat înainte de plecarea ei. Când a văzut că nu apare, a apelat la relațiile lui influente printre forțele de ocupație. Regimul de carceră aplicat unei fete musulmane a sporit tensiunea. Riscul unei reacții și mai puternice le-a forțat în cele din urmă mâna grecilor și aceștia nu au avut altă alegere decât s-o elibereze în cea de-a treia zi. Latife reușise într-adevăr să ajungă la căpătâiul bunicii în mai puțin de o săptămână.

Din păcate, necazurile ei nu se sfârșiseră încă. O scrisoare incendiară pe care i-o trimisese ea unui înalt oficial din Izmir în primele zile ale ocupației („Chiar dacă dușmanul a ocupat acest pământ, va veni vremea când Mustafa Kemal va elibera țara și vom fi liberi cu toții”) căzuse în mâinile grecilor, provocându-i o altă mare încercare. Considerându-se acum că agită spiritele, a fost pusă sub arest la domiciliu¹.

Cele două santinele postate la poarta familiei Ușșakizade o controlau din oră-n oră. Ca să le facă în ciudă, se învăluia adesea în *çarșaf*, pretinzând că e călătoreasa, ieșind și întorcându-se după bunul plac. Copleșită de ocupație, se destăinuise unei prietene: „Știi ce-am să fac? Am să mă mărit cu comandantul care eliberează Izmirul”. Comandanții eliberatori înfrumusețau visele multor fete din Izmir.

Mireasa „impertinentă” care poartă pinteni

Latife și Mustafa Kemal se bucurau de o relație destinsă, liberă de considerațiile ierarhice.

Într-o vreme când majoritatea femeilor le spuneau soților „stăpâne” și „pașă al meu”, adresarea lui Latife, „Kemal!”, era cât se poate de neobișnuită. În general, tindea să i se adreseze cu „Paşam”, referindu-se la el ca „Excelența Sa Pașa”, dar unii aleg să-și amintească numai ocaziile când îi spunea „Kemal”.

Sora ei Vecihe rezumă: „Toți ne adresam lui cu «Paşam». Latife Hanım făcea la fel. E drept că uneori îi spunea «Kemal», dar Atatürk prefera «Paşam». El, în schimb, îi spunea «Latife» sau «Latif»”.

Ori de câte ori ea rostea „Kemal”, femeile roșeau, iar bărbații se înfuriau. Unii o socoteau pur și simplu răsfățată; alții, lipsită de respect. Memoriile fac mare caz de iritarea pe care această formă de adresare i-o provoca lui Mustafa Kemal; este probabil că indignarea unor terți față de atitudinea relaxată a lui Latife îl enerva până la urmă și pe el.

Documentele sovietice notează: „Își numește soțul «Pașa»”. Mai multe citate din cartea de față o confirmă: îi spunea „Paşam” de față cu lumea și „Kemal” doar în cercurile cele mai intime. O altă notă se referă la faptul că „nu se înclină în fața soțului ei ca soțiile turce obișnuite”¹.

Oare a dezamăgit ea într-un fel anumite cercuri care așteptau să se poarte altfel? Totuși Mustafa Kemal nu s-ar fi căsătorit cu ea dacă ar fi vrut o soție supusă.

Era atât de elegantă

Latife era o femeie foarte elegantă. După nuntă, a continuat să poarte ținute comandate de la marile magazine europene, așa cum făcuse toată viața. Nu purta *çarşaf* sau vâl.

Obişnuia să poarte în principal negru, împodobindu-și uneori urechile cu cercei cu diamante sau briliante. Nu a scos niciodată de pe deget solitarul dăruit de tatăl ei.

Jurnaliștii occidentali care vizitau Ankara relatau destul de amănunțit despre ținutele ei, străduindu-se să scoată în evidență faptul că nu purta vâl.

The New York Times din 14 martie 1923 a publicat un articol intitulat „Hainele doamnei Kemal sunt o garanție a reformei” și a comentat despre ținuta lui Latife: „Pantalonii ei de călărie îi indică intenția de a înlătura convențiile haremului”. Articolul continuă spunând că ea era îmbrăcată ca un bărbat, cu pantaloni de călărie, cizme înalte și piteni, iar pe cap purta o beretă distinsă. Poate că nu era prima femeie care umbla fără vâl, dar era soția unui conducător, tot ceea ce făcea ea căpăta o importanță simbolică, iar atitudinea, comportamentul și stilul ei au ajuns să ilustreze schimbarea.

Subliniind rolul tot mai mare al femeilor în viața socială a Turciei, *New York Times* observa că *yaşamak*-ul, sau vâlul, dispărea. Articolul afirma: „Unul dintre scopurile cele mai laudabile ale regimului naționalist din Turcia este emanciparea femeilor turce”.

Pe 17 martie 1923, *Illustrated London News* a publicat o fotografie cu soțul și soția stând unul lângă altul, cu subtitlul „Soția fără vâl a lui Kemal: simbolul libertății pentru femeile turce”.

Nu doar că Latife umbla fără vâl, dar era și un model pentru abolirea vâlului, care încă era prevalent pe atunci.

Paul Gentizon, corespondentul în Turcia al ziarului *Le Temps* între 1922 și 1928, remarcase:

[...] mai important, el nu se temea să-și ia soția fără vâl atât la inspecțiile militare cât și la restaurante. Ea se îmbrăca asemenea

uneii amazoane, purtând cizme înalte. Mustafa Kemal se declarase, cu siguranță, împotriva vălului la femei; voia să-l vadă dispărut, la fel ca fesul².

Soția lui Mustafa Kemal simboliza noua Turcie în fața lumii întregi.

Soția lui İsmet, Mevhibe Hanım, renunțase și ea la mantie în drum spre Lausanne, altfel ar fi reprezentat greșit noua Turcie. Simpatizanții care au venit să-l conducă pe İsmet la gara Sirkeci au văzut-o alături de el pe Mevhibe, în vârstă de douăzeci și șase de ani, fără văl³.

İsmet, mai degrabă din neatenție, și-a cam speriat soția când au ajuns la Lausanne. O cutie mare de carton, legată cu panglici, în mod evident de la un magazin exclusivist, a fost livrată într-o zi la camera lor. Mevhibe a dezlegat panglica și a desfăcut cutia. A fost uimită să descopere o haină splendidă după alta: un *deux-pièces* după ultima modă, o rochie și o jachetă elegantă... Toate prea moderne, prea europene pentru ea. Oare soțul ei putuse cumpăra asemenea haine fără s-o întrebe mai întâi? Nu știa ce să creadă; erau atâtea posibilități! În cele din urmă s-a așezat în fața pachetului și a început să-și aștepte soțul. L-a luat de mână imediat ce s-a întors de la conferință și l-a condus în cameră. Arătând spre veșmintele de pe pat, a întreat: „Pașam, ce-i cu toate astea?”.

İsmet Pașa a zâmbit și a spus: „Fii pe pace, doamna mea; e drept că știam despre ele, dar crede-mă, sunt pe deplin nevinnovat. Obiectele astea aparțin unei doamne distinse. Latife Hanım a comandat hainele când era încă la Izmir și mi-a dat instrucțiuni complete despre numele magazinului. Trebuie să i le trimit”⁴.

„Oh, să fiu eu fotografiată în rochie de bal...”

Poate că Latife își acoperea capul cu o eșarfă, dar toate hainele ei erau din Europa: pantaloni bufanți de călărie, costume *deux-pièces* și pelerine.

LIBRIS

O întâmplare povestită de İsmail Habib Sevük ne-ar putea da o idee despre adevăratele ei sentimente. Sevük fusese maritor la disconfortul pe care i-l provoca ei acest stil impus; cu siguranță, o compătimea. Situația ei socială cerea un stil de îmbrăcăminte foarte modest, pe care ea îl regreta de fiecare dată când se vedea în fotografiile publicate.

La întoarcerea de la Konya, İsmail Habib mersese la Çankaya să-i citească lui Mustafa Kemal un discurs pe care tocmai îl terminase. Latife și Yusuf Bey Akçura se aflau de asemenea în salon. Tocmai atunci a venit corespondența. Deasupra teancului era revista *İnci*, cu o frumoasă fotografie a lui Müfide Ferid pe copertă.

Yusuf și Ferid Bey, pe atunci ambasador la Varșovia, erau cumnați, deci Müfide Hanım era sora soției lui Yusuf. „Ia uitați-vă la cumnată-meă!”, părea să spună el când au privit coperta, iar Latife a oftat cu părere de rău: „Oh, să fiu *eu* fotografiată în rochie de bal...”

İsmail Habib o înțelegea:

Are dreptate. Toată călătoria a purtat o ținută semi-masculină, cizme lăcuite, pantaloni de călărie și un șal negru care-i acoperea tot capul până la urechi... Din fața ei se mai vede numai partea dintre sprâncene și bărbie. Toate fotografiile publicate în presă o înfățișau așa. Nu conta; poate că n-o măguleau, dar cu siguranță erau importante pietre de hotar ale revoluției feminine de la noi⁵.

Multe femei, forțate de o serie de războaie – ultimul în Balcani – să ia locul soților lor în magazine și birouri încă înainte de anii 1910, începuseră să mai slăbească legile *hijab*-ului: *çarşaf*-ul era mult prea incomod, iar acoperământul se limitase până la urmă la o eșarfă mare, înfășurată în jurul capului și legată sub păr la ceafă.

Ținutele care lăsau dezvelită toată fața erau încă permise doar la petrecerile private. Pe stradă, discreția încă se dovedea

cea mai recomandabilă cale. Dezvelirea completă a feței a devenit mai acceptabilă abia după război.

Astfel încât, în vreme ce se promova ideea „eliberării femeilor de invizibilitate, de obligația de a umbla ca niște sperietori“, oportunitatea politică îi cerea lui Latife să se „acopere“.

În fotografiile ei vedem o femeie acoperită. Și totuși, nici unul dintre aceste acoperăminte nu este specific islamic. În călătoria la Tarsos, ea a încercat într-adevăr ceea ce a fost numit atunci batic rusc. Știm că ea și Mustafa Kemal analizau situația politică, iar Latife l-a întrebat de mai multe ori: „Nu e timpul să scap de mantia asta?“.

Singura fotografie din timpul căsătoriei în care Latife apare cu capul descoperit este una în care ea, Mustafa Kemal și familia ei au pozat împreună. Ea stă în spate, în picioare, de parcă ar vrea să treacă neobservată. Toate femeile din familie sunt descoperite, cu capetele, gâturile și brațele lăsate la vedere de haine. Latife, pe de altă parte, poartă un *deux-pièces* alb cu gulerul înalt. Însă nu poartă eșarfă peste cocul elegant.

Știm, de asemenea, că Mustafa Kemal politicianul era împotriva acoperirii femeilor. Cu siguranță s-a referit la acest subiect în discursurile sale din epocă. Totuși, atitudinea sa personală față de femei și îmbrăcămintea lor se poate să fi fost foarte diferită, potrivit lui Falih Rifki. Acesta ne amintește că, oricât ar fi insistat Mustafa Kemal asupra emancipării femeilor, ca bărbat rămânea ferm în tabăra tradiționalistă:

Nu este prea occidental în privința femeilor. Încât îi displace până și oja de unghii. Era extrem de gelos. Aproape ca un bărbat cu harem... Cu asta este el obișnuit și aceasta este preferința lui personală⁶.

Soția Pașei în neglijență

Criticii au obiectat la apariția în fotografii a unei femei la fel de sigură pe sine ca oricare dintre bărbații din jurul lui Mustafa

Kemal. Una dintre aceste fotografii a fost folosită într-un manifest distribuit în 1923, al cărui text nu era decât un atac vulgar. Comunicatul așa-numitului Comitet Otoman Revoluționar din Anatolia o înfățișa pe Latife așezată picior peste picior. Mai apăsător Mustafa Kemal, Recep Peker și Rauf Orbay; fotografia apăruse inițial în revista franceză *L'Illustration*. Manifestul afirma:

[...] Gândește-te numai că soția sau fiica ta vor fi forțate mâine să umble în halul acesta, cât de mult îți vor fi înjosite onoarea și virtutea și ascultă-ți conștiința! Înțelege acum că religia și virtutea au devenit jucării în mâinile unui conducător național de teapa aceasta! Oh, frate musulman! Nu e nevoie de mai multe cuvinte; dacă nu rupi astăzi mâna care se întinde spre ceea ce au mai sfânt religia și neamul, ia-ți adio pentru totdeauna de la religia ta, de la Coran, onoare și virtute!

În ciuda străduințelor ei de a prezenta o imagine conservatoare, fotografiile ei de la gară sau din călătoria la Mersin au fost distribuite în Anatolia ca propagandă negativă.